

MŰEMLÉKEK, POLGÁRHÁBORÚ ÉS HELYI KÖZÖSSÉGEK A Duhok régió (iraki Kurdisztán) régészeti öröksége – 3. rész

SPÁT ESZTER¹

Magyar Régészet 9. évf. (2020), 3. szám, pp. 43–50. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.3.5>

Az Iraki Kurdisztán Duhok régiójának régészeti örökségéről szóló cikksorozatunk harmadik és utolsó része a kulturális örökséget, annak a helyi társadalom életében betöltött szerepét, és a Szaddám-rezsim által okozott pusztítást vizsgálja. Szaddám uralmának évtizedei kitörölhetetlen nyomot hagytak Észak-Irak társadalmi és kulturális térképén, különösen a kurdisztáni régióban. A rezsimnek a helyi lakosság ellenében, néha a modernizáció jegyében, néha büntető katonai intézkedésként foganatosított kollektivizációs kísérletei átrajzolták a régió településmintázatát, megváltoztatták a hagyományos gazdasági és társadalmi struktúrákat, és tönkretették az épített örökséget.² Ezek egy része történelmi műemlék volt, mint például az alábbiakban bemutatott Szedzse középkori kolostora. Más része „csak” a helyi közösségek számára volt fontos, mint például a falusi mecsetek, templomok, helyi szentélyek, szentek sírjai, vagy az olyan házak, amelyekben több generáció nőtt fel. Ezeket az épületeket szaktanulmányok nem tárgyalják, tudományos kutatások többnyire nem foglalkoztak velük, megsemmisítésük azonban olyan törést jelentett a régió kulturális szövetében, amely a mai napig élesen érzékelhető. Ez a helyzet a hajdani jezidi falu, Khanke, illetve Bayazid szentélyének esetében is.

A MAR YAKOUB KOLOSTOR (SZEDZSE)

A Mar Yakoub (Szent Jakab) kolostor és az azt egykor körülvevő falu romjai a Duhok-hegy lejtőin fekszenek, Duhok városától északnyugatra, és Szemele (egykor keresztény) kisvárosától északra.³

Czellár Katalin építészettörténész 1980-as útikönyve (CZELLÁR 1980, 294) szerint az eredeti kolostort a hetedik században alapították, a 18. század elején felhagyták, romjai fölé pedig egy kis falut építettek. Czellár a következőket írja könyvében: “A kolostor temploma romosan ugyan, de meg áll, nagyrészt XI. századi alakjában.” Ma csak a különféle épületek alapjai, valamint az egykori lakosok által a hegy lejtőjén épített gyümölcsösök kerítőfalai láthatók. A kolostorhoz vezető út néhány száz méterre Szedzse falu felett kezdődik, közvetlenül egy gazdasági épület betontömbje mögött. A földút egy folyómeder melletti völgyben fut (télen száraz, de tavasszal valószínűleg víz folyik benne), és végül egy sziklába váj, a használatól erősen elkopott, keskeny ösvény lesz belőle, mely egyértelműen a kolostor korábbi lakóinak munkája. Körülbelül egy kilométer után elágazik az út. Jobb kéz felé egy szerpentinén keresztül vezet fel a kolostorba, amely még mindig őrzi az egykori kőburkolat nyomait. Bal kéz felé egy keskeny völgyben vezet, amely az egykori lakosok elhagyott, teraszos gyümölcsöskertjeit rejt, egy ma már száraz, kövekkel bélelt öntözőcsatorna maradványaival. Az út egy nagyon meredek hegyoldal lábánál ér véget, amelyen át a jelek szerint egykor a fenti kolostorba vezetett az ösvény, de az első néhány métertől eltekintve ez teljesen elkopott, ami a felmásztást a kolostorba kissé veszélyessé is teszi.

A szóbeli hagyomány szerint a keresztény falut és a mellette lévő templomot Szaddám bombázta le megtorlásképpen, mivel a helyiek a bagdadi elnyomó rezsim ellen harcoló pesmergék – kurd hegyi gerillákat – támogatták. A falu megsemmisítése alátámasztja a helyiek azon állítását, miszerint (legalább néhány) keresztény is támogatta a kurd mozgalmat, annak ellenére, hogy etnikai identitásuk inkább asszír, mint kurd (SPÁT 2019, 31–32).

A hegyvidéki falu lakóit ezt követően a hegy lábánál húzódó síkságra költöztették, hogy könnyebben ellenőrizhessék őket. Jelenleg az új faluban, Szedzsében vegyes a lakosság, helyi (kald) keresztények,

¹ Central European University, Cultural Heritage Studies Program. E-mail: spateszter@yahoo.com

² A kollektivizációs törekvésekről ld. WACHTMEISTER, SHEKHANI & RECCHIA 2010.

³ 36 55' 43.02"N, 42 53' 56.45"E (FALK–DULZ [é.n.]).

1. kép. Piknik a romok között
(Fotó: Spät E.)

2. kép. A kolostor és a körülötte fekvő falu romjai
(Fotó: Spät E.)

Ninive tartományból származó keresztények és Szindzsárból származó jezidik lakják, akik elmenekültek az ISIS (Iszlám Állam) elől. Noe Falk és Irene Dulz *Hikes in Kurdistan* c. munkája szerint az emberek minden év májusában a helyszínre zarándokolnak, hogy a falura emlékezzenek. Valószínűbb, hogy ennek kapcsán egy *sanaderről* van szó, vagyis egy templomhoz, vagy annak védőszentjéhez kapcsolódó, évente megrendezett ünnepségről, templombúcsúról. A templombúcsúk fontos ceremóniális társadalmi események a Kurdisztán Régió keresztény lakosságának életében. Felvonulással, szentmisével, a templomkertben / temetőben tartott lakomával, sőt kecskék és juhok feláldozásával ünnepelnek. A *sanader* alkalmából nem csak az elvándorolt falusiak látogatnak haza, hanem messzebből is jönnek a keresztény hívek (akár Bagdadból is, amennyiben az utak biztonságosak).

A hétfvégéken a duhoki muzulmán férfiak, akik kaphatóak erre a negyven perces hegymászásra, szívesen piknikeznek a romok között (1. kép). A társadalmi szabályok nem tiltják, hogy a férfiak és nők együtt piknikezzenek – sőt, ez egy közkedvelt szabadidős tevékenység. A nők azonban csak akkor mennek, ha a piknik helyszínére autóval lehet eljutni, bármi legyen is az úticél, egy festői helyszín vagy egy forgalmas autópálya melletti füves terület. Mint azt a kolostornál grillezni készülő, középkorú férfiak állították, feleségeik „nem tudnának felmászni a hegyre”, bár beismerték, hogy ez változhat, ahogy a fiatal generációk életmódja is változik. A Szedse kolostor mint piknikező helyszín népszerűségének fájdalmas tanúsága az itt hagyott szemét. Az alatt húzódó kanyonban szétszórt üres töltényhüvelyeket is találunk, mivel a fia-

3. kép. Ismeretlen erődítmény romjai a hegy tetején
(Fotó: Spät E.)

4. kép. A Mar Yakub kolostor romjai
(Fotó: Spät E.)

tal férfiak szeretnek az AK47-eseikkel gyakorolni a romok között.

Közvetlenül a fennsík alatt számos sziklába vájt barlangot találni. Hasonló barlangok találhatóak a faluban és az egész hegyoldalon, de néhányukhoz már nem lehet felkapaszkodni, mivel az esőzések elmosták a sziklák homlokzatába vájt lépcsőket.

A romterület maga nagy kiterjedésű, sokkal nagyobb, mint egy átlagos kurd falu romjai, és a házak is nagyobbak tűnnek (2., 4., 5. kép). Sok ilyen romba dőlt falu található Kurdisztánban, mivel a legtöbb hegyi falut lerombolták Szaddám uralma alatt. A hajdani kolostor és falu körüli hegy lejtőit egykori művelés nyomai, falakkal övezett teraszok borítják. Két földalatti vízvezeték is található itt, amelyek a hegyi források vizét hozzák a faluba. Az egyik már kiszáradt, de a másik még mindig működik, friss vizet biztosítva a piknikezők számára.⁴ A kolostorral szemben (a Moszul-tó felé) egy kis domb emelkedik, oldalát régi sírkövek borítják, a tetején pedig egy kicsiny, romos kápolna áll.

Körülbelül fél órányi hegymászásra a falutól, északnyugati irányban, a hegy tetején egy kis erődítmény romjai találhatóak (3. kép), ahonnan jó kilátás nyílik az alatt húzódó „Doszki-völgyre” (egykoron a Doszki törzs uralta ezt a vidéket). A védmű eredetéről vagy felhasználásáról nem rendelkezünk információval. Kérdéses, hogy tud-e róla bárki is, mivel a kurdok nem szoktak hobbiból hegyet mászni, és mivel ez a hegycsúcs nem nyújt kilátást a Ninivei-síkság felé, az elmúlt évtizedekben nem volt katonai jelentősége.

5. kép. A Mar Yakub kolostor romjai (Fotó: Spät E.)

MÚLT A MOSUL-TÓ ALATT

A Moszul-tó (korábban Szaddám-tó) 1985-ben jött létre, a közvetlenül a Moszul városa felett létesített Moszul- (Szaddám-) gát építésének következményeként. A mesterséges víztározó miatt a víz számos arab, kurd, keresztény és jezidi falut elöntött a Tigris folyó mindkét partján, elnyelve az egykori épített örökséget.

Erre a sorsra jutott Khanke jezidi falu is: egy másik jezidi faluval, Rebibivel és a muzulmán kurd faluval, Kamonával együtt víz alá került, lakóit pedig magasabban fekvő területre költöztették. Alig néhány évvel később, 1988-ban, amikor Szaddám a kurd régió lakosságának nagy részét *mudzsamatokba* (*mujamaat*), vagyis könnyebben ellenőrizhető kollektív falvakba kényszerítette, több másik jezidi falut is áttelepítettek a környező Duban-síkságról az új helyen épült Khanke mellé. A jelentős méretű – 13 faluból álló – jezidi *mudzsamat* is a Khanke nevet kapta, az első falu után. Az eredeti Khanke nemcsak házeit és mezőgazdasági földjeit, hanem szentélyét is elvesztette, amelyet a jezidi szent lénynek (*khas*), Bayazidnak, a falu „védelmezőjének” szenteltek. Az ilyen szentélyek óriási jelentőséggel bírtak (és bírnak) a jezidi falvak vallási és társadalmi életében. A jezidik vallása szóbeli hagyományra épül, a vallási szövegek vagy tételek formális ismerete helyett a rituális élet teremti meg a vallási identitást és biztosítja a vallás továbbélését. A falusi szentélyek állnak számos rituális tevékenység középpontjában: a szentélyek mellett temetik el a halottakat, oda hozzák az új menyasszonyokat, az éves szentély-ünnepek fontos társadalmi események, amelyek más közösségekből is vonzanak látogatókat, a nők pedig minden ünnep alkalmával ellátogatnak a szentélyekhez és a körülöttük lévő sírokhoz. Érdekes, hogy Bayazid szentélye (amely egyaránt szolgálta Khanke és Rebibi lakóit) nem a falu mellett, hanem attól néhány kilométerre, a Tigris folyó egykori partján, elszigetelt helyen épült. Következésképpen a szentélyt a falusiak csak a szent napok, esküvők és temetkezések

⁴ Austen Henry Layard, a 19. századi utazó és régész több alkalommal is írt hasonló mesterséges vízvezetésekről a kurd hegyvidék keresztények lakta részén, illetve a vízmosások lejtőin található kis kertekről is, amelyekhez néha a talajt is máshonnan hozták. Lásd LAYARD 1867, 131, 136, 153, 160.

alkalmával látogatták meg. Az idősebb generáció máig emlegeti, hogyan kellett átkelniük egy folyón,⁵ hogy elérjék a szentélyt. A folyó torkolata nem volt mély, de több méter széles volt. Voltak, akik csak átgázoltak rajta, de rossz időjárás esetén, vagy amikor az esküvői díszeket viselő menyasszonyt vitték a szentélyhez, lóháton vagy csónakkal szelték át. Senki sem tudja, miért volt ilyen messze a szentély. Egyesek úgy gondolják, egykor egy jezidi falu állt mellette. A törzsek és falvak vándorlása ismert jelenség; a helyi hagyomány szerint Khanke lakói egykor a Tigris túloldalán, egy Keskok nevű faluban éltek, ezért még mindig keskoki törzsként vagy klánként emlegetik magukat. Ahogy mondják, maga Khanke először zsidó, majd keresztény falu volt. Senki sem tudja, miért költöztek a keskokiak Khankéba, de ma már állítólag arabok élnek az eredeti falujukban.

Bármi is a magyarázat, Bayazid szentélye víz alá került. Bár a jezidi vallási hagyományok szerint az új szakrális tér létrehozása szigorúan tabunak minősül (mivel a jezidi szent helyeket a valaha emberi formában a földön élt szent lények jelenléte, esszenciája hozta létre), mégis épült egy új szentély Bayazidnak, mivel a közösségnek egyszerűen „szüksége volt” egy szentélyre és a hozzá tartozó temetőre. Az új épületet a falu mellett, egy érintetlen domb tetején emelték, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik az új tóra. Az ilyen festői helyszíneket a jezidiek általában „tisztának” tekintik. Földet és szent tárgyakat is hoztak ide az eredeti szentélyből, mivel úgy tartják, ily módon a szent lény természetfeletti erejét, amely áthatotta az eredeti szent teret, „át lehet hozni” az új szentélybe. Az új szentély körül hamarosan új sírok létesültek, és az új helyszínen folytatódott a rituális élet. Múltjuk materiális, a tóba süllyedt emlékei azonban továbbra is foglalkoztatták a falusiakat. Amikor a vízszint a száraz évszakban apadt, izgatottan találgatták, hogy vajon az iskola teteje (az egyetlen épület, amely továbbra is áll, mivel betonból épült, ellentétben a vályogtéglából és kőből készült falusi házakkal) láthatóvá válik-e. Amennyiben igen, a falusiak halászhajókkal ki is látogattak az iskolához.

2017 őszén végül egyedülálló lehetőség kínálkozott, hogy a helyiek újra felkereshessék azokat a helyeket, amelyekről úgy vélték, örökre eltűntek. Az évek során a Moszul-gát veszélyessé vált. Nemzetközi szakértők legalább 2003 óta figyelmeztettek, hogy a gát bármelyik pillanatban átszakadhat, elsöpörve a Tigris mentén található településeket, előbb Moszult, majd Bagdadot is. A gondok 2014 júniusa után tovább fokozódtak, amikor Moszul az ISIS kezébe került. Sokan attól tartottak, hogy az ISIS öngyilkos lépésként a gát felrobbantása mellett dönthet, miközben a katonai helyzet lehetetlenné tette az objektumon végzett bármilyen munkát. Végül, az ISIS felett aratott győzelem után 2017-ben egy olasz cég kezdte meg a gát rekonstrukcióját. Kevésbé ismerem a műszaki részleteket, de 2017 őszén a tó vízszintje jelentősen apadni kezdett, állítólag a tó vízelvezetési tervének részeként, miközben a gátat kijavították.

A gyorsan visszahúzódó vízszint nagy izgalmat okozott a helyiek körében, különösen azok között, akiknek a tó mélyén volt az egykori lakóhelyük. Khankéban általános volt az öröm, amikor az iskola épületének a teteje a felszínre került, az emelkedett hangulat pedig tovább fokozódott, ahogy a víz folyamatosan tovább apadt, és már fel is lehetett mászni a tetőre, majd végül az egész épület megjelent. A kollektív falu lakói elkezdtek lelátogatni a kiszáradt partra (ami máskor a tó feneké), hogy ott piknikezzenek, és rokonokat és ismerősöket kerestek a halászok között, akik hajlandóak őket elvinni őket az iskola épületéhez csónakkal (6. kép). Végül néhányan már az „iskolaudvaron” kezdtek piknikezni (7. kép). December vége felé, amikor már összefüggő földszáv kötötte össze a hajdani iskolát a parttal,

6. kép. Falusiak az iskola épületéhez igyekeznek egy rokonjuk csónakján (Fotó: Spät E.)

⁵ A Duhok-folyó, bár név szerint nem említették.

Spät Eszter • Műemlékek, polgárháború és helyi közösségek (3. rész)

még egy kurd tévécsatorna, a VAAR munkatársai is kijöttek rövid híradást készíteni a falu maradványairól és a múlttól nosztalgizáló falusiakról.

Bármekkora izgalmat okozott is a régi iskola és a falu épületeinek felbukkanása, még nagyobb reménykedéssel várták, hogy Bayazid szentélye, valamint a szülők, nagyszülők és házasársak sírjai is hamarosan előbukkanhatnak a víz alól. A csónakokat egyfolytában arra a helyre kormányozták, ahol a szentély rejtőzött a víz alatt, abban a reményben, hogy megpillanthatják. Jómagam először november közepén csónakáztam ki a tóra, egy baráti családdal; az út nagy csalódást okozott az idős nagymamának, aki abban reménykedett, hogy megláthatja a férje sírját. A szentély és a környező temető még mindig túl mélyen volt a víz alatt ahhoz, hogy bármit is látni lehessen. Ahogy a vízszint szép lassan apadt tovább, először a kalandra éhes tinédzserek és fiatal férfiak manőverezték hajóikat a még mindig félig vízbe merült sírok közé, és próbálták lemosni a köveket borító iszapot. Fényképeket és videókat készítettek mobiltelefonjaikkal, hogy büszkén megosszák őket a közösség többi tagjával. Egy fiatal barátom külön felhívta a figyelmemet az egyik síron lévő, ahogy ő fogalmazott, „zoroasztriánus” szimbólumra. A meglehetősen homályos mobilfotó egy olyan képet mutatott, amely távoli hasonmása volt a zoroasztriánus *faravaharnak*, egy kiterjesztett szárnyú férfialaknak. Az ősi figurát

manapság mind a perzsák, mind a kurdok nacionalista szimbólumként használják. Később, amikor személyesen is sikerült felkeresnem a sírokat, ez inkább egy kitárt szárnyú madár elnagyolt ábrázolásának bizonyult (8. kép). Madárábrázolás másutt is előfordul jezidi sírköveken. Bayazid szentélyénél is található egy másik madaras sírkő, bár a legtöbb sír esetében csak jelöletlen köveket állítottak (9. kép). A „zoroasztriánus szimbólumként” értelmezett szárnyas alak eredetileg valószínűleg a Páva Angyalt, a

7. kép. Falusi asszonyok a régi iskolaépület romjai között
(Fotó: Spät E.)

8. kép. Sírkő madárábrázolással, amit az egyik helybéli zoroasztriánus *faravahar* szimbólumként azonosított
(Fotó: Spät E.)

9. kép. Sírkő madárábrázolással
(Fotó: Spät E.)

jezidik védelmezőjét jelképezhette, vagy akár csupán egy közönséges madár lehetett. A faravaharral történő azonosítás felvetése nem annyira a sírkövet egykor állítók vallási elképzeléseit és szándékát tükrözi, hanem sokkal inkább azt, hogy az évtizedekig tartó nacionalista mítoszalkotás milyen hatással volt a mai jezidik gondolkodására. A modern kurd nacionalizmus egyrészt a kurdok eredeti vallásának a zoroasztrianizmust tekinti, Zoroasztert pedig egy Médeában (más néven Kurdisztánban) született kurdnak, másrészt a jezidi vallást az ősi kurd vallás jelenkori utódjaként azonosítja – mindez már évtizedek óta elterjedt nézetnek számít. Bár a jezidi értelmiségiek ma már elutasítják ezt az elképzelést, és ehelyett az összes többi vallásnál korábbi eredetű, ősi iráni-jezidi „mitraizmus” mellett törnek kardot, az állítólagos zoroasztriánus sírkő lelkes „beazonosítása” azt mutatja, hogy az ősi zoroasztrianizmus gondolata mennyire mélyen bevésođött a mai jezidi és kurd fiatalok tudatába.

Amikor november végén a szentély (voltaképp mára már csak egy kőhalom) és a körülötte lévő temető végre teljesen szárazra került, valóságos zarándokhellyé vált a helyiek, még a saját szentéllyel rendelkező falvak lakói számára is. Először (néha veszélyesen túlterhelt) csónakokkal érkeztek, majd ahogy a víz folyamatosan húzódođt vissza, autóval hajtottak végig kiszáradt tófenéken a Duhok-Mozsul főút irányából.⁶ Egyfelől a szentély és a temető látogatása izgalmas újdonság volt és egy új helyszín a piknikezéshez, másfelől azok számára, akik még emlékeztek a régi falura és a szeretteik a tó alá került temetőben pihentek, ez valóban érzelmi, sőt spirituális élmény volt (10. kép). Mindent megtettek, hogy azonosítsák családtagjaik sírjait. Ez nem volt könnyű feladat, mivel a jezidik csak nemrég kezdtek (talán a nyugati országokba szakadt diaszpóra hatására) európai típusú, kőbe vésett szövegekkel, színes rajzokkal, sőt fotókkal díszített síremlékeket emelni. A hagyományos jezidi sírokat csak egyszerű kőek jelölték. Ezt az 1985-ben víz alá került temető is egyértelműen bizonyította. Amint a fotókon is látható, a legtöbb sírkő csak egyszerű kődarab volt.

10. kép. Asszonyok megcsókolják Bayazid szentélyének maradványait (a jezidik szokás szerint megcsókolják a szentély küszöbét, amikor belépnek) (Fotó: Spät E.)

11. kép. Sírkő kerek lyukkal (Fotó: Spät E.)

12. kép. Sírkő törábrázolással (Fotó: Spät E.)

⁶ Mint később rájöttem, a szentélyt gyalogosan is meg lehetett közelíteni, de ez jó 4–5 órás séta volt oda-vissza. Én voltam az egyedüli, aki ezt választotta, mivel nem volt kocsim, de legalább megtapasztalhattam, mit jelentett felkeresni Bayazid szentélyét abban az időben, amikor még nem voltak kocsik és motorcsónakok.

13. kép. Sírkő hagyományos jezidi szimbólumokkal: napkorong, olló és kanál (Fotó: Spät E.)

14. kép. Újonnan emelt beton sírkövek a régiek helyén (Fotó: Spät E.)

Egy idős nő azt állította, hogy felismerte anyja sírját, mert emlékezett rá, hogy egy olyan kövel jelölték meg, amelynek közepén egy nagy kerek lyuk van (11. kép). Mint mondta, akkor ez volt az egyetlen módja annak, hogy a sírt azonosítani lehessen. Néhány sírhoz olyan sírköveket állítottak, amelyekbe kezdetleges szimbólumokat véstek, akárcsak a „zoroasztrianus sír” esetében: madarat, töröket (talán egy katona sírja, 12. kép), napkorongot, ollót, kanalat (háziasszonyok sírján, 13. kép) és titokzatos geometriai formákat, amikről már senki sem tudta, mit jelenthettek. Ezek azonban, a betonlapokból ítélve, amelyekbe a sírkövek be voltak ágyazva, viszonylag modern sírok lehettek. Néhányan, akik felismerték rokonaik sírját, sietve új, tartósabb síremlékeket állítottak föléjük, mielőtt a víz visszatért volna. Hatalmas betonlapokkal borították be a sírokat, amikbe belevésték a nevet, dátumokat és néhány kegyes frázist (14. kép). A régi sírok között is akadt egy-két hasonló, ami azt mutatja, hogy egészen a 80-as évekre nyúlik vissza a szokás, hogy a sírokat a még puha cementbe írt nevekkkel jelölték meg (15. kép). Manapság inkább a múmárványból készült sírok divatosak, gyakran oszlopokkal és „tetővel” kiegészülve, vagy körülöttük kovácsoltvas kerítésekkel, de az egyszerű betonlapok nagyobb valószínűséggel tartanak ki a víz alatt. Mint az ünnepek előestéjén szokás, a falubeliek ételt is hoztak a sírokhoz, sőt néhányan művirágot is vittek (16. kép). Ez ismét egy új divat,

15. kép. A tó vízszintje alól kiemelkedő temető; a hagyományos sírkövek között két beton sírkő is látható (Fotó: Spät E.)

amelyet a nyugati diaszpórában élők vezettek be, ahogyan azt is, hogy virággal ültetik be a sírokat. Ez utóbbi szokást először 2017-ben figyeltem meg. Kis olajmécsesek – amelyeket hagyományosan minden ünnep előestéjén meggyújtanak a szent helyeken – világítottak azon a helyen, amelyről úgy gondolták, hajdan ott lehetett a szentély bejárata. A csaknem húszezer lakosú falu utolsó megmaradt vallási szakértőjét meghívták, hogy imádságokat mondjon és himnuszokat énekeljen a sírok fölött.⁷

A víz végül visszatért és újra mindent ellepett. A falusiaknak azonban most már ott vannak emlékként a mobiltelefonjaikon a fényképek a szentélyről és a sírokról, amelyeket bármikor meg tudnak nézni. (1985-ben, amikor a Bayazid szentély, több más szentéllyel együtt, víz alá került, a fényképezés még nem volt a jezidi kultúra és a mindennapok része.) Voltak, akik a Facebookra tették fel profilképként a fotókat, amiket szerettek – rövid időre visszacapott – sírjáról készítettek, vagy megosztották a VAAR TV riportját Facebook-oldalukon, ily módon őrizve meg az utókor számára a tó alatt újra eltűnt múltjuk emlékét.

16. kép. Sírt díszítő művirágok, az európai diaszpóra által elterjesztett új szokás (Fotó: Spät E.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Czellár, K. (1979). *Irak*. Budapest: Panoráma.

Falk, N. & Dulz, I. [é. n.] Hikes in Kurdistan. Unpublished manuscript.

Layard, H. A. (1867). *Niniveh and Its Remains: A Narrative of an Expedition to Assyria During the Years 1845, 1847 and 1847*. London: John Murray.

Spät, E. (2019). Műemlékek, polgárháború és helyi közösségek. A Duhok régió (iraki Kurdisztán) régészeti öröksége – 1. rész. *Magyar Régészet* 8/1 [2019 tavasz], 27–34.

Spät, E. (2020, megjelenés alatt). Displacement, Loss and Transformation: Yezidi Ritual Life in Iraq. In K. Omarkhali and P. Kreyenbroek eds., *Yezidism between Continuity and Transformation*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Wachtmeister, A., Shekhani, A. & Recchia, F. (2010). Spatial Design and Social Control: Collective Towns in Iraqi Kurdistan. *ArteEast Quarterly* <http://www.arteeast.org/2012/02/11/spatial-design-and-social-control-collective-towns-in-iraqi-kurdistan/> (Letöltve: 2015 dec. 15.)

⁷ A szájhagyomány alapján továbbbélő szent szövegeket ismerő vallási szakértők eltűnéséről lásd SPÁT 2020, megjelenés alatt.